

PROKOPP MÁRIA

VITÉZ JÁNOS KÜLFÖLDI TANULMÁNYAI

Vitéz János a XV. századi Magyarország európaszerte ismert és becsült tudós főpapja, széleslátókörű államférfi. A magyar történetírás a múlt század hetvenes éveitől kezdve igyekszik őt megismerni és méltóképpen bemutatni. Fraknói Vilmos fáradhatatlan kutatásának eredménye az 1879-ben megjelent életrajz (1). Fraknói külön érdeklődéssel fordult Vitéz János egykori, híres könyvtárának rekonstrukciója, valamint leveleinek és beszédekének összegyűjtése felé. Munkáját a kortárs Csontos János segítette, majd Huszti József, Horváth János, Balogh Jolán, Csapodiné Gárdonyi Klára, Kardos Tibor, Klanitzay Tibor, V. Kovács Sándor és mindenekelőtt Boronkai Iván folytatták ill. folytatják ma is.

Ezek során egyre élesebben kirajzolódik a magyar humanizmus atyjának portréja, aki valóban Lux Pannoniae volt, ahogyan a fiatalabb kortárs olasz költő, a modenai Tibrachus őt nevezte. A Ferrarában tanító Tibrachus hét eclogát ajánlott János esztergomi érseknek. Így került Vitéz János könyvtárába a kötet, amelyet 1933 óta a Széchényi Könyvtár őriz (2). A díszes címlapon három egymásba kapcsolódó medalionban jelenik meg, a középpontban, a „Lux Pannoniae“ feliratot viselő érsek, aki felé balról maga a költő, „auctor operis“, jobbról egy másik humanista, Franciscus Urbinus fordul. Mindkettőjük kezében nyitott könyv, amelyből felolvasnak Vitéz Jánosnak, mint akinek ítéletétől, támogatásától függ a jövőjük. Vitéz János érseki díszben áll közöttük, jobbával megáldja őket, baljában pásztorbotját tartja. A kódex díszítése, a fehér indadíszes iniciáléval és a félalakos mellképekkel, a virágos motívumokkal, ferrarai miniatúra utal, az 1460-as évekből.

Vitéz érsek másik portréját, az ugyancsak Ferrarában készült és Plautus komédiáit tartalmazó kódex címlapján látjuk (3). E két kódex után elemezhetnénk Vitéz János Itáliában is nagyrabecsült könyvtárának fennmaradt pompás köteteit, amelyről a kortárs humanista Vespasiano Bisticci oly nagy elismeréssel ír (4), és megállapíthatnánk, hogy Vitéz János a XV. századi olasz humanisták egyenrangú társa volt. S erre a műveltségi szintre nem lehetett eljutni itáliai tanulmányok nélkül. S mi sem volt természetesebb a Zágráb környéki tehetséges fiatalember számára, akinek nagybátyja, Góthálóczi Máté zágrábi prépost Zsigmond király kancellárja volt, hogy a közeli, nagyhírű padovai egyetemen tanuljon. Innen eljuthatott Firenzébe, Ferrarába és Rómába is. Vitéz János könyvtára, a kötetek szerzői és műveik, valamint a szövegekhez fűzött saját kézírásos latin és görög nyelvű javítások, megjegyzések és kiegészítések ezt kétségtelenül bizonyítják (5). A hosszabb itáliai egyetemi tanulmányokra utalnak a levelei és a nemzetközi fórumokon mondott politikai beszédei (6). Az 1440-50-es években, Itálián kívül, nemigen ismerték a klasszikus római szónoklatot, amelyet Vitéz János, Cicero követve, a legnagyobb természetességgel szóltatott meg. Leveleinek stílusa és a konkrét idézetek az antik Róma legnagyobb íróinak és költőinek mélyreható ismeretéről tanúskodnak. S mind e szerzők műveit, Livius, Quintilianus, Plautus, Plinius, Tacitus és a többieket ott találjuk a könyvtárában, gaz-

dagon emendálva, amely a többszöri és figyelmes olvasásra utal. S nem utolsó sorban a kódexek megjelenési formája, az írás típusa és a díszítés, az egész oldalas festett címol-dalak, a lapszéli díszítőfestés, a kiemelt fejezetcímek és iniciálék stílusa, művészi előadása itáliai miniátor műhelyek sajátja. Úgy érezzük, mindez bőségesen kárpótol azért a hiányért, hogy Vitéz János itáliai egyetemi tanulmányaira nem talált adatot a kutatás egyelőre. Padovában ugyanis elveszett az egyetem tanulóinak XV. századi névsora.

Vitéz János nevét mint Johannes de Zredna, egyedül a bécsi egyetem 1434. évi tavaszi félévének találjuk az egyetemi matrikulában (7). Ekkor már érett férfikorban volt, túl az akkori idők diákévein, amely általában a 12-20 év közötti éveket ölelte fel. S öt év múlva, 1439-ben Vitéz János már Albert király protonótáriusa. E magas hivatal alacsonyabb hivatali beosztásoknak kellett megelőzniük, amelyekhez ugyancsak egyetemi tanulmányok voltak szükségesek. A zágrábi ifjú számára ez sokkal inkább a közeli és nagymúltú Padovát, vagyis Itáliát jelentette, mint a távolabbi és a nem kis nehézségekkel küzdő, néhány évtizedes bécsi egyetemet, ahol 1445-ben Aeneas Silvius Piccolomini jogosan mondta el híres beszédét, amelyben felháborodását fejezte ki a klasszikus műveltség és a humanista tudományok hiánya miatt az egyetemen. Számunkra nagy bizonyító erejű ez a beszéd arra vonatkozóan, hogy Vitéz János nem szerezhette a humanista műveltségét Bécsben. A bécsi egyetemre azért iratkozhatott be egy félévre, hogy megismerje az ott működő tanárokat, tudósokat, tájékozódjék a német nyelvterület kultúrájában is, az olasz után. Erre Zsigmond német-római császár és magyar király kancelláriájában feltétlen szüksége volt a 26 éves tehetséges ifjúnak. Talán éppen a Bázeli zsinaton való tartózkodását szakította meg a bécsi félévvel. Bázélbe Zsigmond nagy kíséretének egyik tagjaként érkezhetett, és itt ébredhetett fel benne a vágy a bécsi egyetem megismerésére. Zsigmond erősödő kapcsolata a Habsburgokkal is ösztönözték erre.

1439-ben Vitéz János mint Albert király protonótáriusa, a királlyal a török ellen indul. 1440 elején a Hunyadi János vezette küldöttséggel Krakkóba utazik, hogy Ulászló lengyel királyt hívják meg a magyar trónra. A magyarok feltételeit tartalmazó oklevelet Vitéz is aláírta: „Joannes de Zredna Custos Zagrabiensis, Regni Hungariae Protonotarius“ (8).

Vitéz János 1440-44 között Ulászló király fontos embere. 1441-től váradi prépost. Tagja lesz annak a humanista körnek, amely Giovanni di Andrea de Dominis di Arbe püspök körül igen eleven volt. Várad a magyar humanizmus bölcsője, amelynek kialakításában nagy része volt Pier Paolo Vergerionak, az egykori firenzei filozófia professzornak, aki Padovában a Carrarák kancellárja és történetírója volt, majd a konstanzi zsinat után, 1418-ban Zsigmond császár meghívására Magyarországra költözött és Budán és Váradon élt 26 évet, az 1444-ben bekövetkezett haláláig. Talán éppen Vergerio közvetítésével küldte Vitéz Jánost a nagybátyja, Góthalczi kancellár Itáliába. Vergerio iskolatársa volt Guarino da Verona, a ferrarai Lionello d'Este herceg nevelője, aki megteremtette és 1429-től 30 éven át vezette Ferrarában az Accademia Guarinianát. A Guarinohoz írt Vitéz levelek közvetlen hangja, amellyel Janus Pannoniust hozzá küldi, feltétlenül személyes, baráti kapcsolatra utal (9).

Az itáliai tanulmányokat Vitéz is, mint később Janus, 12 éves korában kezdhette 1420 körül, és 7 éven át folytathatta. Ezután, 1430 körül kezdhette a kancelláriában a hivatali munkát. Elkísérhette Zsigmondot 1432-33 évi Itáliai útjára, a császárkoronázásra, amelynek során 9 hónapot töltött az udvar Sinában, Aeneas Silvius Piccolomini szülővárosában. A római koronázás után, feltehetően, a császár kíséretében ő is Bázélbe ment a zsinatra. Közben fél évet a bécsi egyetemen töltött 1434-ben. Talán azért hallgatnak róla a hazai források, mert érdemben csak Zsigmond halála és a zsinat bezárása után, 1437-ben tért haza. S ekkor már magas méltóságban találjuk, a király protonótáriusa.

1444-ben Vitéz János, a király halála, a várnai csatavesztés után, csalódottan távozik az udvarból. Váradra vonul vissza. Teljesen a tudományoknak kívánja szentelni magát. Itáliába indul, de Zágrábból vissza kell fordulnia. A horvát bán nem engedi, hogy átutazzon. 1444. végén írt levelében így ír: „Az áldatlan idők béklyójában nem indulhattam el az úton, amelyre lelkem vágyódott, hanem visszatérve a véget nem érő próbatétel eme házába, az igazat megvallva már magam sem tudom, mi is az én rangom.... Oly zűrzavarban hanyódik a lelkem, hogy alig tudok különbséget tenni az emberek jobb és bal keze között“(10). A kortárs Ivanich Pál, aki jegyzetekkel látta el ezt a levelet is, írja, hogy János prépost úr Itáliába indult pro studio, de Markó bán és az útonállók veszélye miatt vissza kellett fordulnia(11).

A kutatás mindmáig nem szentel behatóbb figyelmet e soroknak. Úgy vélték, hogy egyszer akart Itáliába menni, s ez sem sikerült. Tehát, sohasem volt Vitéz János Itáliában.

Ez a következtetés nem helyes. A levél egyértelműen az itáliai utat úgy említi, mint nagy vágyat. A 36 éves tudós főpap, a királyi kancellária egyik első embere, minden valószínűség szerint nem álmaik kergetve vágódott a sosem látott Itáliába, hanem konkrét céllal kívánt visszatérni ifjúkori tanulótársai felkeresésére és abbamaradt kutatásai folytatására. A várnai csatavesztés után, egészen bizonyosan, újabb katonai segítség kérése is szerepelt tervei között.

1445. jun. 4-én váradi püspökké nevezik ki Vitéz Jánost, a várnai csatában elesett Giovanni de Dominis olasz püspök utódjául. Ezt a kinevezést több mint féléves személyi csatározás előzte meg, amelyre a fennemlített levél is utalt. A tarantói biboros úrnak 1446 elején írt leveléből megtudjuk, hogy a kinevezés fő támogatója az olasz főpap volt(12). Jogos, ha feltételezzük, hogy egyike volt az itáliai tanulmányok során szerzett barátoknak. Vitéz János a 20 éves váradi püspöksége alatt az olasz humanizmus egyik központjává tette Váradot, a „múzsák lakhelyévé varázsolta Pannóniát“, — ahogy Galeotto Marzio hirdette. 1451-ben V. Miklós pápa felhatalmazza, hogy tudományos ismereteinek gyarapítására, különösen a görög és a latin irodalom tanulmányozása végett a nyugati és a keleti országokat bejárhassa(13). A firenzei kiváló humanistából lett pápa családi nevén Parentucelli, Tommaso, aki köztudomásúan sokat tett Magyarorszáért, aki a megválasztása alkalmából érkező, Itálián kívüli küldöttségek között megkülönböztető fogadtatásban részesítette a Vitéz János vezetésével érkező magyar követeket(14). Még ugyanebben az évben, 1459-ben összehívta a mantovai kongresszust Magyarország török elleni megsegítésére. Itt, Francesco Filelfo köszönti a pápát a fejedelmek nevében. Filelfo Aeneas tanára volt 1425-27-ben Firenzében, és ő küldte a padovai egyetemre és Ferrarába Guarino mesterhez. Feltételezésünk szerint Aeneas mindhárom helyen együtt tanult Vitéz Jánossal. E barátság következménye, hogy Vitéz ajánlásával nyerte el a bibort 1456-ban, s a római kúriánál Magyarország cardinális protektora volt.

A következő pápa, II. Pál, a velencei Pietro Barbo pátriárka is Vitéz János jóembere. Ő nevezte ki esztergomi érsekké, és engedélyezte a Vitéz által szervezett egyetem felállítását.

Vitéz János közvetlen, baráti kapcsolatait a fennemlített humanista pápákkal, éppen úgy mint más jeles olasz tudóssal, jól bizonyítják az 1445-51 közötti, fennmaradt levelei(15). Az Itáliában szerzett humanista műveltségét, a levelek mellett, igazolják könyveinek szerzői, azok gazdag emendálása és nem utolsósorban itáliai műhelyekben készült festészeti kialakításuk és díszes kötések. Az esztergomi várban lévő stúdiója a falképekkel ugyancsak az itáliai művészet mecénásaként mutatja be Vitéz Jánost. A stúdió humanista programjában az erények nagy szerepe egyben arra is utal, hogy a Hunyadi Jánossal a török ellen hazájáért cselekvően harcoló magyar főpap világnézetében hangsúlyosabb helyet kaptak az erkölcsi kérdések. Erről vall Guarinohoz írt leveleiben is(9).

Vitéz János élete és tevékenysége egyértelműen igazolja az itáliai tanulmányokat, és ez számunkra nagyobb bizonyosság, mint az elveszett ill. még meg nem talált bejegyzések az egyetemi matrikulákban.

Jegyzetek

1. Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete, Bp. 1879.
2. Casparus Tibrachus: Ecloga ad archiepiscopum Strigoniensem Johannem Vitéz, — Budapest, OSZK, Cod. lat. 416. fol. 1.
3. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 111. Da
4. Vespasiano Bisticci: Vita de Uomini Illustri del secolo XV: Arcivescovo di Strigoni Ischiavo, Ed. critica di A. Creco, Firenze, 1970. I. 319.
5. Csapodiné Gárdonyi Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Bp. 1984.
6. Boronkai Iván: Vitéz János levelei és politikai beszédei, Bp. 1987.
7. Wien, Universitätsarchiv, — Die Matrikel der Universität Wien, I./1377-1450, Ed. Leo Santifaller, Graz-Köln, 1956. 186.
8. Dogiel: Codex diplomatiae Regni Poloniae.
9. Boronkai, im. 197-198.
10. Boronkai, im. 81.
11. Boronkai, im. 81.
12. Boronkai, im. 80.
13. Fraknói, im 155 (Pray: Specimen II. 181)

14. Pór Antal: Aeneas Sylvius: Budapest, 1880.
15. Boronkai, im. 120-139, 183 (V. Miklós pápának írt Vitéz levelek -285 (II. Pius pápának írt levél).